

NAČRTI IN REZULTATI RAZISKOVANJA SLOVENSKEGA IZSELJENSTVA DO LETA 1941 - S POSEBNIM Poudarkom NA IZSELJEVANJE V AMERIKO DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Marjan Drnovšek

Zanimanje za zgodovinski vidik izseljevanja in izseljenstva na splošno se je pojavilo že v času množičnega odhajanja (pred letom 1914), med obema svetovnima vojnoma se mu je v večji meri pridružil tudi raziskovalni interes, ki mu sledimo tudi po letu 1945, s kvalitetnim premikom od začetka šestdesetih let dalje. S pojmom zgodovinski vidik mislim na pristop v publicističnih prispevkih, analizah izseljenskega pojava ipd., ki je vključeval tudi pogled v preteklost samega pojava. Danes so ta dela pomemben vir za proučevanje zgodovine slovenskega izseljenstva, zlasti v razmišljanjih, ki so komentirala takratna aktualna dogajanja in širše odzive nanja. Že pred letom 1941, še bolj pa po letu 1945, so se z izseljenstvom ukvarjale številne znanstvene discipline, poleg zgodovine tudi geografija, literarna zgodovina, etnologija, pravo, ekonomija (demografija) in druge. Danes pa se kaže proučevanje te problematike kot izrazito večdisciplinarno področje, kjer najdejo svoj predmet proučevanj tudi druge - bolj nehistorične - stroke, npr. sociologija, sociolingvistika in psihiatrija. Njim je bližja sodobna problematika, vendar se tudi pogledom v preteklost ne morejo izogniti. V zadnjih letih je bilo nekaj retrospektivnih pregledov proučevanja slovenskega izseljenstva. Omenim naj tri.

Na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti (oktobra 1990) je bila ena od tem posvečena migracijskim gibanjem pri Slovencih. V njenem okviru sem prebral referat o izseljevanju Slovencev v tujino do druge svetovne vojne v luči dotedanjih raziskav.¹ Idejo o pregledu in analizi zgodovinskih raziskav slovenskega izseljenstva do leta 1991 smo poskušali uresničiti v okviru Sekcije za zgodovino pri Svetovnem slovenskem kongresu 28. junija 1991. Enodnevno posvetovanje je bilo zamišljeno kot pregled raziskovanj zgodovine slovenskega izseljenstva in zamejstva s poudarkom na rezultatih in načrtih za bodoče delo. Uresničen je bil le pregled

raziskav zamejstva, izseljenski del pa je odpadel zaradi vojnih razmer.² O dosežkih posameznih znanstvenih disciplin, z analizo stanja in raziskovalnih načrtov, so spregovorili njihovi predstavniki na znanstvenem srečanju z naslovom Dosežki in načrti v raziskovanju slovenskega izseljenstva po znanstvenih disciplinah, 26. maja 1992. Enodnevni znanstveni sestanek je potekal na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.³ Pregled zgodovinskih raziskav do leta 1941 sem prispeval sam, za čas po letu 1945 pa Matjaž Klemenčič.

Glede vloge zgodovinopisja v raziskovanju slovenskega izseljenstva se vrstijo očitki - iz vrst zgodovinarjev in predstavnikov drugih znanstvenih disciplin - o neopravljenih temeljnih študijah (mišljeni so zgodovinski pregledi kot osnova, ki bi bila uporabljiva za zgodovinsko ozadje in primerjalne študije, npr. s sodobno izseljensko problematiko). Hkrati pa je, zlasti v zadnjem času, v naši družbi značilen izrazit ahistorizem - kar je določen anahronizem glede na zanimanje politike za izseljence po svetu - češ, sodobni izseljenski problemi so pomembnejši od izseljenske preteklosti (kolikor le-ta ni v interesu politike pri oblikovanju stališč do sedanje izseljenske problematike, npr. pri politični emigraciji, pridobivanju izseljencev s strani posameznih slovenskih političnih strank ipd.).⁴ Žal opažam vedno večje nezanimanje za lastno izseljensko preteklost tudi med izseljenci samimi in njihovimi potomci.

Na okrogli mizi 2. oktobra 1986 v Tolminu, ki je potekala v okviru 23. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, je v razpravi - na temo Zgodovinopisje na Slovenskem danes - govoril Matjaž Klemenčič o mestu proučevanja slovenskega izseljenstva v okviru slovenske historiografije.⁵ Diskutant se je samo dotaknil tega vprašanja in nadaljeval z naštevanjem nekaterih doseženih rezultatov v času po letu 1960. Izhodiščno je izrekel misel, da je zgodovina izseljenstva sestavni del slovenske zgodovine, kar ni sporno, nejasna je samo meja, do kod sega interes slovenskega zgodovinopisja pri proučevanju slovenskega izseljenstva. Če pregledamo zadnji splošni pregled zgodovine slovenskega naroda iz leta 1979,⁶ opazimo dvojje: 1. slovensko izseljenstvo je le bežno omenjeno in 2. vse je vezano le na demografske, ekonomske in socialne osnove za odhajanje Slovencev v tujino. Nedvomno je zgodovina slovenskega izseljenstva del narodne zgodovine in hkrati del zgodovine priseljenskega okolja, vendar je bilo slovensko zgodovinopisje le bolj usmerjeno v proučevanje slovenskega etničnega prostora, manj pa slovenskega izseljenstva po svetu.

Sam menim, da je zgodovina slovenskega izseljenstva - in ne samo faza izseljevanja - sestavni del zgodovine slovenskega naroda, kar naj bi se tudi upoštevalo v bodočih pregledih zgodovine Slovencev. In še več: vpetost Slovencev v novih okoljih bi morali celo poudarjati, skrbeti za širjenje vedenja o njih doma in v tujini, saj ta širina krepi misel o veličini malega naroda, ki je, kljub maloštevilnosti, soustvarjal in prispeval k splošnemu razvoju v Evropi in svetu.

OD ŠUŠTERŠIČEVEGA ČLANKA SLOVENCİ V AMERIKI (1894)
DO ZAVERTNIKOVE KNJIGE AMERIŠKI SLOVENCİ (1925)

Že v času množičnega izseljevanja so se pojavili publicistični članki in knjige, ki so imeli težnjo po širšem - zgodovinskem - orisu slovenskega izseljenstva (vključno z izseljevanjem), čeprav so bile namere avtorjev zlasti informativne. Iz tega sklopa izločam članek Franca Šušteršiča (Slovenci v Ameriki, 1894)⁷ in knjigi Jurija Trunka (*Amerika in Amerikanci*, 1912)⁸ in Jožeta Zavertnika (*Ameriški Slovenci*, 1925).⁹ Vsa tri omenjena dela so napisali nezgodovinarji in so danes bolj vir, čeprav so bila v svojem času smel poskus širše obravnave, ki so jih v naslednjih desetletjih zamenjali le načrti o pisanju zgodovine - zlasti ameriških Slovencev -, in so do danes v tem smislu še nepresežena.

Duhovnik Franc Šušteršič¹⁰ je na podlagi »nekaj podatkov« (očitno je ostale zbral avtor sam), ki so mu jih posredovali Jožef Buh, John Solnce, Jožef Zalokar, Peter Zupan¹¹ in še »nekateri drugi« rojaki (ki jih ne našteje), napisal članek za Mohorjev koledar - v čast 400-letnice Kolumbovega odkritja Amerike - z namenom, da bi informiral številne bralce koledarja o obeh Amerikah in ameriških Slovencih.¹² Imamo ga za prvi poskus orisa izseljevanja in življenja slovenskih priseljencev v Združenih državah Amerike. Članek je zanimiv tudi z vidika pristopa, ki ga zasledimo tako pri Trunku kot deloma tudi pri Zavertniku. Šušteršič najprej posreduje podatke o geografskih značilnostih in klimatskih pogojih v Severni ter Južni Ameriki in o naravnih bogastvih ter poljedelskih kulturah severne poloble. Osredotočil se je na Združene države in na priseljevanje evropskih narodov ter Slovencev. Razložil je kasnost slovenskega vala v primerjavi z drugimi narodi in vzroke odhajanja, večji del pa je posvetil slovenskim misijonarjem ter življenju in delu ekonomskih priseljencev v posameznih ameriških državah. Veliko pozornost je namenil tudi njihovemu verskemu življenju, članek pa

je zaključil z nekaterimi konkretnimi navodili in svarili pred izseljevanjem v Brazilijo. Poudarek je sicer na opisu stanja, vendar se avtor ni izognil tudi zgodovinskemu pregledu, ki ga je dopolnil z risbo »Zedinjenih držav s kraji, koder so naseljeni Slovenci.«¹³ Podobnost kasnejše Trunkove knjige s Šušteršičevim člankom je tudi v likovni opremi, saj ga začenja inicialka¹⁴, objavljena pa je tudi fotografija cerkve sv. Jožefa v Jolietu.¹⁵

Osemnajst let po Šušteršičevem članku je koroški duhovnik Jurij Trunk¹⁶ v samozaložbi izdal likovno razkošno delo z naslovom *Amerika in Amerikanci* (1912), ki ga je namenil bodočim izseljencem in ameriškim Slovencem (z besedo »Amerikanci« so mišljeni slovenski priseljenci v ZDA). O nastajanju knjige in o njenem relativno slabem odmevu v takratni javnosti sem napisal prispevek, ki je objavljen v Zgodovinskem časopisu,¹⁷ zato v nadaljevanju razmišljam le o vključitvi faze izseljevanja v omenjeno delo. Omenil sem podobnosti s Šušteršičevim pristopom tako v vsebinskem kot v likovnem in namembnem smislu. Način zbiranja gradiva na terenu (ustni viri) in pisnih poročil ter upoštevanje strokovne literature (pri zgodovinskem pregledu Združenih držav) je pristop, ki ga je deloma uporabljal že Šušteršič, v večji meri pa Zavertnik. Trunkovo delo lahko označimo kot sociološko-etnološko študijo, saj odseva zlasti stanje med Slovenci v Združenih državah na začetku drugega desetletja tega stoletja in, gledano z današnjimi očmi, kot dragocen vir za vsakega zgodovinarja slovenskega izseljevanja in zlasti življenja ter dela Slovencev v ZDA. V poznavalskih krogih so jo sprejeli različno. Zasledimo pohvalna mnenja o njej, s poudarkom na njeni znanstvenosti in hkratni mikavnosti podajanja tematike,¹⁸ do kritičnih pogledov, npr. Franka Keržeta, ki je v v čikaškem mesečniku *Naš gospodar* (1913) zapisal, da je Trunkova ideja o monografiji ameriških Slovencev sicer lepa, toda neizvedljiva z delom enega samega avtorja.¹⁹ Oceno je napisal še pred izidom Trunkove knjige, kar je razvidno iz besed, da se »sicer piše neko tako delo o novi domovini...«, vendar je izrazil dvom v njeno vrednost, kajti priti med izseljence za par mesecev in napisati »knjigo o našem naseljevanju, razvoju in življenju, je v resnici smešno...«²⁰ Po Keržetovem mnenju bi tako delo zahtevalo nekaj let za pripravo gradiva, dober organizacijski pristop z ustanovitvijo podoborov po naselbinah, sistematično zbiranje ustnih poročil in obisk starih »naselnikov.« Knjiga je izšla in njen šesti del, ki ga je avtor naslovil *Naseljevanje*, ima poglavja: V Ameriko! (str. 371-387), Zakaj v Ameriko? (str. 388-400) in Kako

v Ameriko? (str. 401-419). Sedmi del je posvetil Slovincem v Ameriki, osmi zgodovini slovenskih naselbin, dodal pa je tudi seznam znamenitih Slovencev v ZDA. Tako v osmem delu kot v dodatku je veliko podatkov o deželah in krajih izselitve, o posameznikih in času njihovega odhoda oziroma prihoda v ZDA. V zvezi s Trunkova knjigo si postavljam zlasti vprašanja: katere vire je uporabljal in kakšen je bil njegov (ne)kritični odnos do literature in virov v zvezi z opisom izseljevanja oziroma priseljevanja v ZDA. V uvodu ne spregovori o literaturi in virih, ki jih je uporabljal, v besedilu samem pa se od časa do časa sklicuje nanje. Obširno navaja statistične podatke Priseljenskega urada v ZDA za čas od 1861 do 1912 (!) in rezultate ljudskih štetij v ZDA za čas od 1860 do 1910. Ugotovil je njihovo pomanjkljivost zaradi (ne)vodenja priseljencev po narodnostih oziroma Slovencev skupaj s Hrvati (1899-1910).²¹ Glede izseljenskih statistik omenja le podatke za Kranjsko od 1893 do 1904.²² Imenoma citira Šušteršiča (str. 380), ne pa njegovega članka iz leta 1894, obširno pa povzema njegovo navodilo izseljencem iz leta 1903 z naslovom *Poduk rojakom Slovincem*, Joliet, Ill.²³ Mimogrede omenja tudi nekatere ameriške avtorje.²⁴ Pri prebiranju tistega dela, ki ga je pisal na osnovi lastnih doživetij, ustnih informacij in pisnih poročil, ni zaslediti kritičnosti do tako pridobljenih podatkov. Z ozirom na metodo dela mu tudi ni preostalo drugega, kot da je verjel svojim »poročevalcem«, zato jih velikokrat citira dobesedno in običajno navede tudi ime poročevalca. Ti citati imajo posebno dokumentarno vrednost tudi za današnjega raziskovalca. Trunkova knjiga *Amerika in Amerikanci* je bila kasneje marsikdaj zamolčana in tudi kritizirana. Tako jo je še leta 1973 analiziral Frank Česen,²⁵ pri čemer ni mogel skriti svoje nazorske pripadnosti. Označil jo je za »zgodovinsko knjigo«, očitajoč avtorju preveliko poudarjanje zgodovine ameriških Slovencev z verskega vidika in zamolčanje t.i. »naprednih« organizacij. Kljub temu mu je izrekel globoko priznanje za to delo in knjigo postavil ob bok Zavertnikovemu delu (1925) in knjigi Mary Priesland *From Slovenia - to Amerika* (1968).²⁶

Leta 1925 je Jože Zavertnik v Chicagu objavil knjigo *Ameriški Slovenci*, ki jo je posvetil dvajsetletnici delovanja Slovenske narodne podporne jednote.²⁷ Obširno delo je označil kot »zgodovinski spis«, ki ga sestavljajo štirje deli: pregled splošne zgodovine Združenih držav, razvoj delavskega gibanja, naseljevanje Slovencev ter njihove naselbine in »zgodovina« Slovenske narodne podporne jednote. V uvodnem delu je zapisal, da mu arhivi v Washingtonu in drugih mestih niso

bili »na razpolago«, zato se je glede prvega in drugega dela naslonil na dela raznih zgodovinarjev,²⁸ uporabljal pa je tudi druge vire (leksikone, almanahe in časnike). Čeprav je trdil: »*Gradivo se je zbiralo s posebno skrbnostjo in nepristranostjo*«, se je zavedal nepopolnosti dela, saj ga je napisal v dobrem letu dni, ko je sočasno urejal dnevnik *Prosveta*²⁹ in zanj pisal tudi uvodnike.³⁰ V predgovoru k tretjemu delu je zapisal, da bi verjetno dobil bolj zanesljive podatke o prvem naseljevanju Slovencev v »*zaprašenih arhivih*«, vendar mu čas in denar nista dovoljevala, da bi jih pritegnil v raziskavo. Glede literature oziroma njenih zaključkov je dopuščal možnost, da so resnični, napačni ali vsaj možni, upoštevajoč - po njegovem mnenju - logično razmišljanje o preteklosti, medtem ko je za ustne vire zapisal: »*Ustna poročila so taka kot vsa poročila. Nekatera so pomanjkljiva, druga pretirana, tretja pa popolnoma zanesljiva in resnična*« in dodal: »*Pismena poročila so najzanesljivejša*.«³¹ Glede pisnih poročil je razposlal prek tisoč pisem na: »*slovenske časnike, slovenske župnije, slovenske duhovne, ki niso na slovenskih farah in katerih naslovi so bili znani. Lahko rečemo, da je bila vsa slovenska javnost v Ameriki obveščena o nameravanem izdanju tega dela in o tem, da so bili pozvani na sodelovanje vsi, ki znajo sukati pero in imajo kaj zgodovinskega poročati*.«³² Nad odmevom je bil razočaran, izjema so bile »*napredne*«, tj. socialistične organizacije, in nadaljeval: »*Duhovniški in časnikarski krogi so razen par častnih izjem ta poziv prezrli. List 'Edinost',³³ ki ga izdajajo oo. frančiškani v Chicagu, se je naravnost norčeval in odvrčal svoje pripadnike in podpornike od sodelovanja. Navzlic temu so se nekateri odzvali in tako pokazali, da razumejo bolje kot oo. frančiškani, kolike vrednosti je spis o Slovencih v Ameriki*.«³⁴ Pomanjkljivosti v delu so bile - po njegovem mnenju - tudi posledica tega nesodelovanja. Veliko podatkov je črpal tudi iz časnikov in »*raznih knjig*«. Po očitkih v teh uvodnih besedah, in iz teksta samega, je čutiti veliko nazorsko nestrinjanje s Cerkvijo in njeno ideologijo. Zamolčal pa je tudi Šušteršičev članek (1894) in Trunkovo knjigo (1912). Večjo pozornost je posvetil odhajanju slovenskih protestantov v Nemčijo (in dalje v Ameriko) kot množičnemu odhajanju na prelomu v dvajseto stoletje. Očital je zgodovinarju Josipu Grudnu, da ni upošteval negativne strani protinformacije, ker v *Zgodovini slovenskega naroda*³⁵ ni navedel števila izgnanih protestantov (po Zavertniku: izseljencev), kar ga ni čudilo, saj je - po njegovem mnenju - knjigo napisal »*v korist rimsko-katoliško cerkvi in Habsburžanom*.«³⁶ V zelo kratki oznaki vzrokov za

izseljevanje na prelomu v dvajseto stoletje je ocenil: »Izselili so se [Slovenci!] zaradi žalostnih gospodarskih in političnih razmer v Avstriji. Pregarjanje in šikaniranje delavcev naprednega mišljenja je učinkovalo na mišljenje teh slovenskih izseljencev... Odpuščali so jih z dela in zapisali njih imena v črne liste, da niso dobili dela. Klerikalci so bili ponižni hlapci avstrijske vlade. Tako so ti delavci črtili klerikalce in vse, kar je bilo z njimi v zvezi, še bolj kot gospodarski sistem, ki jih je pravzaprav prisilil, da so se izselili.«³⁷

Vsa tri dela (Šušteršičevo, Trunkovo in Zavertnikovo) so nastala v času množičnega izseljevanja v ZDA. Kljub izraziti informativnosti - Zavertnikovo tudi z namenom poudarjanja pomena socialistično usmerjenega dela slovenskih priseljencev v ZDA - niso odražala samo obstoječega stanja, ampak so avtorji segli tudi v zgodovino slovenskega izseljevanja in zlasti priseljevanja v ZDA. Z vidika izseljevanja je najbolj obširno Trunkovo delo.

V nadaljevanju omenjam še nekatere prispevke, ki kljub zgodnjemu nastanku še niso izgubili svoje vrednosti in vsebujejo tudi elemente raziskovalnega pristopa. V delu *Slovanski svet* je Janko Mačkovšek³⁸ objavil prispevek z naslovom Statistika Slovencev (1911).³⁹ V njem je na podlagi avstrijskih statističnih podatkov ugotavljal številčno izseljevanje Slovencev iz Štajerske (1880-1910) in Kranjske (1869-1910). Članek je podkrepil z navedbo literature. Iz časa pred prvo svetovno vojno je tudi razprava Ivana Mulačka Naše izseljevanje v številkah (1913), ki jo je objavil v *Času*, znanstveni reviji Leonove družbe v Ljubljani. Avtor jo je poslal iz Londona.⁴⁰ Med svojim nekajletnim bivanjem v Ameriki je zbiral gradivo za opis in zgodovino slovenskih naselbin (pisnega rezultata tega zbiranja še nisem zasledil), napisal pa je tudi Donesek k ameriški slovenski bibliografiji, ki je ostal v rokopisu.⁴¹ Njegova razprava iz leta 1913 je prostorsko omejena na Kranjsko, vendar je pomembna zaradi uporabe arhivskega gradiva, tj. statističnih poročil o izseljevanju v Ameriko, ki so jih posamezna okrajna glavarstva pošiljala deželni vladi za Kranjsko po letu 1893.⁴² Čeprav je bila namenjena informiranju - po avtorjevih besedah: »Kjer dokazovanje, razmotrivanje itd. ne doseže svojega namena, pomagajo včasih številke. Značiti utegnejo i naslednje številke kaj pripomoči, vsaj pri nekaterih«⁴³ lahko potrdim besedam M. R. v *Izseljenskem vestniku-Rafaelu* (1940), ki je Mulačkovo razpravo uvrstil med prve znanstvene obravnave izseljenskega vprašanja pri Slovencih.⁴⁴

V zvezi z razmišljanji o trgovskem prometu po morju je Vinko Šarabon omenjal tudi izseljence in njihovo pot čez Atlantik v Ameriko (1915).⁴⁵ Vendar se s slovenskim deležem na tej poti ni podrobneje ukvarjal.

Pomena arhivskega gradiva za proučevanje slovenskega izseljenstva so se zavedali že pred letom 1914 oziroma 1924 (mislim na Trunkova in Zavertnikova razmišljanja o njem). Janko Mačkovšek je v *Napredni misli* (1912) ob poročanju o Obrambni razstavi v organizaciji društva Prosvete v Ljubljani razmišljal tudi o Obrambnem arhivu. Že razstava sama je bila »tudi arhiv« - kot je menil Mačkovšek - ki naj bi bil urejen po naslednjih skupinah: »1. Naše umikanje in napredovanje na meji. 2. Notranja kolonizacija, preseljevanje, od kod?, kam? 3. Priseljevanje iz neslovenskega ozemlja, od kod?, kam? 4. Emigracija, fluktujoča kakor stalna, v šume, na Gornje Štajersko, Westfalsko, v Egipt in Ameriko.«⁴⁶ V času razstave so se dvakrat zbrali predstavniki slovenskih obrambnih organizacij in mesta Ljubljane in sklenili, da je Obrambni arhiv nujno potreben in po poročevalčevih besedah je Prosveta prevzela predpriprave na njegovo ustanovitev. Vendar je prva svetovna vojna prekinila ta prizadevanja.

MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Med obema svetovnima vojnama se je pri ameriških Slovencih in v domovini pokazalo zanimanje za zbiranje »zgodovinskega gradiva« in za zgodovino slovenskega izseljenstva - zlasti ameriškega -, vendar glede slednjega ni prišlo do uresničitve številnih pobud. Zato lahko govorimo o tem času kot o času mnogih (neuresničenih) načrtov.⁴⁷

V uvodniku *Cankarjevega glasnika* (1937) je njegov urednik Etbin Kristan pozival na zbiranje gradiva in poudaril: »In če se ne zapiše kaj o zgodovini ameriških Slovencev, dokler še žive, ostanejo tudi oni - ne le brez zgodovine, ampak brez vsakega vidnega sledu... Moderni zgodovinar gre za kolikor mogoče popolnejšo zabeležbo vsega važnega, kar se je zgodilo. Poslužiti pa se more le onih virov, ki so na razpolago, in če živi Slovenci sami ne poskrbe zanje, ne stori tega nihče. To bi pomenilo vrzel v zgodovini Slovencev in v zgodovini Amerike... Zato bo Cankarjev glasnik resnično hvaležen vsem onim, ki bi nam podali kaj snovi, in če najdemo odziva, se bomo potrudili, da se gradivo uredi, popolna poglavja objavijo, in

*sčasoma sestavi zgodovina Slovencev v tej deželi.*⁴⁸ Iz teh razmišljanj ni razvidna stopnja vključitve izseljenske faze, jasna pa je misel, da je zgodovina ameriških Slovencev tako sestavni del slovenske kot tudi ameriške zgodovine.

Kazimir Zakrajšek⁴⁹ je bil najbolj prizadeven pri oživitvi in delu Družbe sv. Rafaela v Ljubljani po letu 1927 in hkrati pobudnik za zbiranje gradiva za izseljenski arhiv, v besedilih imenovan Narodni izseljeniški arhiv, samo Izseljeniški arhiv ipd. oziroma namesto arhiva tudi muzej. Že leta 1932 je Rafaelova družba poslala vsem izseljenskim časopisom prošnjo, da apelirajo na slovenske rodoljube, župnijske šole, duhovnike, sestre, jednote, časopise, revije in na vsa društva: *»brez razlike verskega prepričanja ali kakoršnega koli prepričanja«,* da zberejo in pošljejo *»zgodovinsko zgradivo«* za snujoci se arhiv, in sicer: *»1.) vse časopise in revije (magazine) tiskane v slovenščini, 2.) vse časopise in revije v tujih jezikih, ki pišejo o Slovencih, ali kot narod, ali samo o kakem posameznem rojaku. Ako bi ne bilo mogoče poslati cel časopis, prosimo vsaj izrezek z naznačbo imena, datuma, kraja in številke časopisa, ki je prinesel dotični članek, 3.) vsa letna poročila naših cerkva, šol, jednot, društev, trgovskih, bančnih in kakoršnih koli podjetij, 4.) vse programe raznih slavnosti in prireditev po naselbinah, 5.) vse knjige, brošure, letake, kakoršne koli, izdane v slovenščini, ali o Slovencih v tujih jezikih, 6.) slike slovenskih cerkva, šol, duhovnikov, sestra, narodnih in društvenih domov, slovenskih podjetij, odličnih mož, društev, konvencij, društvenih odborov, slavnosti itd., 7.) sploh vse, kar bi bilo zanimivo, da se shrani za zgodovino slovenskega izseljeništv, in življenja in delovanja slovenskih izseljencev po raznih državah in delih sveta, 8.) prosimo vse, ki imajo kake take stvari shranjene iz preteklosti, da nam to pošljejo v naš Izseljeniški arhiv, kjer bo shranjeno z naznačbo imena, kdo nam je poslal. Pri nas bo varno shranjeno, medtem ko se bo to zagotovo izgubilo, ako boste to hranili sami.«*⁵⁰ Iz citiranega podrobnega seznama kategorij gradiva, ki naj bi ga zbirali izseljenci, je razvidno, da so dali poudarek na zbiranju tistega gradiva, ki je nastalo in pričevalo o življenju izseljencev v tujini.

Anton Mrkun⁵¹ je v *Izseljeniškem vestniku* (1932) predlagal ustanovitev samostojnega izseljenskega muzeja - uporabljal je tudi naziv arhiv - ali oddelka pri Etnografskem muzeju v Ljubljani, če ne že posebnega Delavskega muzeja, kjer bi se zbirali: *»vsi odloki, odredbe, navodila, ki jih izdajajo domače oblasti glede na izseljeništv in delavstvo, kakor tudi oni, ki jih izdajajo imigracijske države. Tu bi*

se ohranjevali arhivi raznih slovenskih društev, ki so v tujini prenehali delati. Dalje razna pravila, tiskovine, letaki, ki jih naša društva v tujini izdajajo, pisma naših izseljencev, njih fotografije, slike naših društvenih odborov, njihovi novi domovi, tovarne, delavnice, vsi izseljeniški listi, vse knjige, ki se tiskajo o imigraciji, pa tudi vse one knjige, ki obravnavajo izseljeniško vprašanje. Napravile bi se razne zbirke iz življenja naših izseljencev in raznih posebnih predmetov iz imigracijskih dežel... Pa tudi sociologi in zgodovinarji bi tu našli obilo snovi za svoje znanstvene razprave...⁵² Pri zbiranju domačega gradiva pogrešam t.i. zgodovinski vidik, hkrati pa je njegov seznam mnogo širši od Zakrajškovega in vključuje tudi bolj zasebno gradivo, npr. pisma izseljencev. Vendar je bil odmev izseljencev na ta poziv pičel.⁵³

V letu 1934 zasledimo v *Izseljeniškem vestniku* drobno notico, da Rafaelova družba načrtuje knjigo o slovenskih izseljencih in poziva rojake k zbiranju podatkov.⁵⁴ Več o tem ni znanega, nedvomno pa je to še ena od neuresničenih zamisli tedanjega časa.

Prvi slovenski izseljenski kongres v Ljubljani (1935) je ponovno oživel zamisel o izseljenskem arhivu, ki naj bi deloval kot poseben oddelek Narodnega muzeja v Ljubljani. Pomanjkanje denarja, nerazumevanje oblasti in tudi vodstva Narodnega muzeja in ne nazadnje »še manjše razumevanje od strani naših izseljencev«, je onemogočilo realizacijo te zamisli. V razpravi so si posamezniki zamišljali arhiv kot informativno-dokumentacijski center, ki naj bi zbiral tudi »podatke« o izseljencih. Predlagano je bilo, da bi se v zbiranje gradiva vključili jugoslovanski konzulati v priseljenjskih državah. Vsa diskusija se je zaključila z deklarativnim sklepom, da si bodo še nadalje prizadevali za ustanovitev izseljenskega arhiva.⁵⁵

Leta 1936 so Kazimirja Zakrajška vzpodbudili prispevki Franka Keržeta v newyorškem *Glasu naroda*, kjer je pisal o pomenu zbiranja gradiva in pisanja izseljenske zgodovine, češ: »Če mi ne bomo izdali zgodovine o nas, drugi je tudi ne bodo, ker je ne morejo«⁵⁶, da je ponovno pozival k zbiranju gradiva za izseljenski arhiv. Tudi v okviru Izseljenske zbornice v Ljubljani je deloval statistični odsek, ki je bil odgovoren za arhiv in muzej. Zbiral naj bi, in delno tudi je, podatke o življenju Slovencev po svetu tudi z namenom, da bi oblasti dobile v roke »znanstveni material«, ki bi ga potrebovale pri svojih stikih z izseljenci. V načrtu ni imel samo zbiranja aktualnih, temveč tudi »zgodovinskih podatkov«.⁵⁷

Zadnja leta pred izbruhom druge svetovne vojne zasledimo vzpon zanimanja za izseljensko problematiko tudi na znanstveni ravni. Najdlje v svojem razmišljanju o raziskovalnih pristopih na področju migracij je prišel Ivan Tomšič,⁵⁸ profesor za mednarodno pravo in diplomatsko zgodovino na pravni fakulteti ljubljanske univerze. Leta 1937 je ustanovil Zavod za mednarodno javno pravo, v njegovem okviru sta delovala manjšinski in izseljenski odsek. Po mnenju Vladimirja Murka naj bi bil ta zavod oziroma inštitut, ki je deloval pri stolici za mednarodno javno pravo in diplomatsko zgodovino, organizacijska podlaga in središče znanstvenega proučevanja *»vseh življenjskih problemov Slovencev, Hrvatov in Srbov, bivajočih v tujini [zunaj meja države!], z vidika več ved, torej ne le prava, marveč tudi gospodarstva in drugih zainteresiranih znanosti.«*⁵⁹ Svoje poglede na raziskovanje manjšinske in izseljenske problematike je razložil v *Slovenskem pravniku* (1939).⁶⁰ Tomšičeva izhodiščna razmišljanja so bila povezana s teoretičnim razmišljanjem o vlogi znanosti pri proučevanju izseljenstva in manjšin, ki mora biti povezana s potrebami praktičnega življenja. Opozoril je na različna mnenja glede večje ali manjše samostojnosti tega preučevanja v okviru znanosti - navaja Boehmovo⁶¹ tezo, da s tem proučevanjem nastaja nova znanstvena disciplina, ki jo je označil z imenom *»etnopolitika«* -, čeprav se je sam odločil za tezo, da pri Jugoslovanih to ni nova disciplina *»ampak se ta predmet obravnava v okviru splošnega nauka o narodih in državah in z vidika več, že obstoječih ved, predvsem sledečih: zemljepisje, zgodovina, jezikoslovje, bogoslovje, rasna biologija, statistika, gospodarstvo, sociologija, pravo.«*⁶² Ugotavljal je, da so znanstvena vprašanja *»porazdeljena na kopico že obstoječih ved, ki naj s svojimi metodami in izkustvi prispevajo, da se to znanstveno delo vrši«*, hkrati pa predlagal, naj *»to delo ne bo omejeno po svojem predmetu na ozemlja, kjer Jugoslovani živijo kot izseljenci in narodnostne manjšine, ampak se bo raztezalo tudi na vsa obrobna ozemlja tujih narodov... kajti poznavanje zgodovine in položaja sosednjih narodov in držav olajšuje razumevanje naših narodnostnih in izseljenških vprašanj.«*⁶³ Postavil pa je tudi zahtevo: *»Problemi Jugoslovancev v tujini se morajo raziskovati in obravnavati skupno, sistematično, metodično in objektivno, brez političnih tendenc«*, predvsem pa je poudaril potrebo po pogojih *»za strogo znanstveno raziskovanje in obravnavanje. Vse v poštev prihajajoče gradivo, podatki in izkustva se morajo sistematično zbirati in dopolnjevati ter nato metodično obdelovati.«*⁶⁴ Podrobneje je naštel vprašanja in naloge, ki naj bi jih

reševala pravna znanost, glede zgodovinskega pogleda pa je zapisal: »Celo vrsto nalog ima zgodovina izseljevanja Jugoslovancev vobče in s posebnim ozirom na posamezne države naselitve, nadalje zgodovina pravne ureditve položaja inozemskih Jugoslovancev (zakonodaja in mednarodne pogodbe kraljevine Jugoslavije). Zanimiva bi bila ugotovitev, koliko je razvoj svetovnega gospodarstva in svetovne politike vplival na potek izseljevanja Jugoslovancev (gospodarske krize, težnja po avtarkiji, nove osnove mednarodne politike).«⁶⁵ Središče znanstvenega raziskovanja naj bi bila ljubljanska univerza, kjer je že deloval Zavod za mednarodno javno pravo, na katerem so se ljubljanski študenti s pomočjo predavanj in vaj seznanjali tudi z izseljenko problematiko, vendar samo s pravnega vidika. Zato je Tomšič predlagal, da bi se na podlagi 221. člena obče univerzitetne odredbe z dne 11. 12. 1931 ustanovil posebni »interfakultetni zavod za inozemske Jugoslovance.«⁶⁶ Ta univerzitetni zavod naj bi bil »organizacijska podlaga in središče za znanstveno proučevanje vseh življenjskih problemov inozemskih Slovencev, Hrvatov in Srbov, z vidika onih znanstvenih panog, v katerih področja spada študij navedenih problemov«, in med nalogami so bile navedene: »zbiranje in spoznavanje strokovne književnosti in statističnih podatkov; bibliografija književnosti; zbiranje drugega gradiva, ki je pomembno za navedena vprašanja; izdajanje znanstvenih in drugih knjig o inozemskih Jugoslovancih v domačih in tujih jezikih.«⁶⁷ Bil je realist in je povezal svoje načrte s pogojem, da se za njihovo uresničitev zagotovi denar, hkrati pa je zaradi obsežnosti problematike predlagal, da se začetne raziskave vežejo zgolj na Slovence v tujini. Napisal je tudi obširno razpravo o mednarodno pravnih vidikih izseljevanja in priseljevanja,⁶⁸ ki je izšla tudi v ponatisu. Da njegova razmišljanja niso bila omejena le na ozke znanstvene kroge, nam potrjuje odmev v *Izseljenkem vestniku* (1940), izseljenkem glasilu, ki je bilo namenjeno Slovencem po svetu.⁶⁹ Podpisani M. R. je reagiral na Tomšičevo razpravo o znanstvenem proučevanju »zamejnih Jugoslovancev.«⁷⁰ Pozdravil je njegovo razpravo, ki je pomenila - v tem se z M. R.-om lahko strinjamo - »novost v borni slovenski izseljenki literaturi«, ⁷¹ ne moremo pa potrditi misli, da se je Tomšič zavzemal za samostojnost teh raziskav kot posebne znanstvene panoge v duhu Boehmovih in Mannhardtovih idej. Ideja o interfakultativnem zavodu ne pomeni zlitja v novo znanstveno panogo, ampak (so)raziskovanje različnih znanstvenih ved. Poročevalec se je zamislil tudi nad pojavom, ki še danes ni presežen, tj. nad pretirano čustvenim obravnavanjem izseljenkega vprašanja, in pritrjuje Tomšiču o nujnosti znanstvenega

pristopa k tej problematiki. Hkrati pa je ugotavljal, da je bilo znanstvenih pristopov le nekaj (omenil je le Škafarjevo razpravo o socialnem in gospodarskem položaju sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu⁷²). Kot prvo resno delo s področja izseljenstva je M. R. označil že omenjeno Mulačkovno razpravo (1913), in nadaljeval: »Pogrešamo pač prepotrebne knjižice. Kljub dvajsetletni svobodi še danes nimamo potrebnega gradiva, niti statističnega niti gradiva o narodnostnih, verskih, kulturnih in socialno gospodarskih razmerah med našimi izseljenci.«⁷³

Slovensko izseljenstvo je našlo odmev v delih, ki so obravnavala aktualni gospodarski in družbeni razvoj v slovenskem prostoru. Omenim naj razprave publicista in politika Andreja Gosarja Demokratska gospodarska Jugoslavija (1919)⁷⁴ in agrarnega ekonomista Filipa Uratnika Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije (1930) ter Pogledi na družbeno in gospodarsko strukturo Slovenije (1933).⁷⁵ Medtem ko prva le bežno omenja izseljevanje kot pojav, se ga drugi dve dotikata bolj obširno: v zvezi z gibanjem prebivalstva (avtor poseže tudi v čas pred prvo svetovno vojno) in še posebej z vedno bolj aktualno izseljensko politiko.⁷⁶ Do obeh Uratnikovih razprav je bil kritičen Fran Zwitter (1936)⁷⁷. Avtorju je očital, da je pri pregledu razvoja slovenske populacije in izseljevanja po 1870 do prve svetovne vojne uporabljal le en vir,⁷⁸ ne pa tudi vsega publiciranega gradiva o tem vprašanju, in nesprejemljivo generaliziranje rezultatov za Kranjsko na vso jugoslovansko Slovenijo.⁷⁹

Aktualnost izseljenskega vprašanja za državo je vzbudila posamezne avtorje, da so se posvečali analizam tega pojava v njihovem času in le redki so posegli v čas pred svetovno vojno. Mednje uvrščam razprave Cirila Jezerška Naša povojna prekomorska emigracija (1930),⁸⁰ Matije Maučeca Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju (1933),⁸¹ Marka Šukljeta Izseljevanje in doseljevanje v Žumberku (1936-39)⁸² in razpravi Ivana Škafarja Prekmurski sezonski delavci v Slavoniji (1939)⁸³ ter Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v letu 1939.⁸⁴ Razen Škafarjevih so vse ostale razprave izšle v *Geografskem vestniku*, kar kaže na takratno večje zanimanje geografije za izseljensko problematiko.⁸⁵ To pojasnjuje tudi raziskovalno usmerjenost v tedanji čas - brez ali samo - s kratkimi vpogledi v preteklost samega izseljenskega pojava (v glavnem v zvezi z gibanjem prebivalstva). Med omenjenimi razpravami izstopata Škafarjevi,⁸⁶ ki sta posvečeni prekmurskemu izseljenstvu. Njegovo

razpravo o socialnem in gospodarskem položaju prekmurskih sezon-skih delavcev⁸⁷ je uredništvo *Izseljenskega vestnika* pospremlilo s pohvalnim uvodnikom: »Le stvaren, po znanstvenih načelih utemeljen študij razmer med našimi izven rodne zemlje, more biti trdna podlaga uspešnemu delu za rešitev izseljenskega problema naše domovine.«⁸⁸ Svoja razmišljanja je utemeljeval na gradivu in na lastnih zapiskih, ki si jih je naredil med izseljenci samimi, v preteklost tega pojava pa ni posegel. Le bežno omenja korenine sezonskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno.

V povezavi z narodnogospodarskimi in socialnimi problemi Slovencev je analiziral pogoje odhajanja Slovencev na tuje Fran Erjavec v delih *Slovenci* (1923)⁸⁹, bolj podrobno v *Kmetiško vprašanje v Sloveniji* (1928)⁹⁰ in le bežno v *Zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem* (1928).⁹¹ V bibliografiji v prvem delu je med dotedanjimi poznavalci izseljenske problematike citiral že omenjeno razpravo Janka Mačkovška (1911) in knjigo Jurija Trunka *Amerika in Amerikanci* (1912). Avtor je svoja dela označil kot publicistična, čeprav je uporabljal vire in literaturo.

Pregledna in tudi na preteklost izseljevanja Slovencev in njihovega življenja v novih domovinah nanašajoča se, je razprava Hugona Brena⁹² *Slovenci v inozemstvu* (1928) v zborniku *Slovenci v desetletju 1918-1928*, ki ga je uredil zgodovinar Josip Mal.⁹³ Avtor jo je večkrat označil kot »poročilo« z dvojnimi namenom: za dokaz, da domovina misli na izseljence (»brate v tujini«), ter v spodbudo in dvig domovinske zavesti (»vere«) pri njih samih. Zbornik v celoti pa naj bi jih prepričal, da se v omenjenem desetletju Slovenci niso samo prepirali, ampak tudi kaj ustvarili: »Kajti videli bodo, da prvo desetletje njenega samostojnega življenja ni potekalo samo v neplodnih notranjih in zunanjih bojih, temveč tudi v plodonosnem konstruktivnem delu, s katerim je pokazala, da je možna in vredna samostojnega življenja.«⁹⁴ Upal je, da ga bodo popularizirali tisti posamezniki, ki ga bodo dobili v roke, in sicer v časopisju, na predavanjih in v zasebnih razgovorih. Bren se je zavedal pomanjkljivosti svojega »poročila« in pri tem navedel predvsem nejasno statistično sliko o »inozemskih Slovencih«. Po poti predhodnikov, npr. Jurija Trunka, se je obrnil na same ameriške Slovence glede potrebnih podatkov, a ni dobil zadovoljivega odgovora. Nekdo, ki ga Bren imenuje le »dolgoletni kulturni delavec«, mu je odgovoril: »V Ameriki ni takega moža, ki bi Vam to (kar sem hotel) pravilno sestavil. Sploh je kaj takega nemogoče izvršiti, ker so naši ljudje

*razkropljeni širom Unije.*⁹⁵ Vendar za Ameriko je imel, po lastnih besedah, dovolj »*tozadevnih virov*«, iz Kanade ni dobil odgovora, iz Belgije ga ni mogel, ker naj bi bili tamkajšnji Slovenci »*prepuščeni popolnoma samim sebi*«, in zadovoljen je bil le s poročili iz Argentine, Francije, Vestfalije, Holandije in Egipta. Poudarek Brenovega razmišljanja je na stanju v novih domovinah, le bežno omenja izseljevanje samo (v zvezi s časom in številom izseljencev). Korak naprej od predhodnih proučevalcev slovenskega izseljenstva, je v njegovem celovitem geografskem pristopu (Slovenci v Severni Ameriki / Koliko jih je?, Narodne župnije, Katoliška društva, Katoliško časopisje, Narodno kulturno stanje, Književno stanje, Inteligenčno stanje, Gospodarsko stanje, / v Južni Ameriki, v Kanadi, v Egiptu, v Franciji in Belgiji, na Holandskem in v Nemčiji). Avtor pri vsakem priseljenem kontinentu oziroma državi navaja »vire«, tako tudi pri poglavju Severna Amerika.⁹⁶ Na prvem mestu omenja Trunkovo in Zavertnikovo knjigo. Čeprav je avtorjeva nazorska pripadnost razvidna iz samega besedila, ni poudarjal samo katoliške strani slovenskega priseljenkega življenja v Ameriki, temveč tudi nekato-liško, zlasti v poglavjih Narodno kulturno stanje in Književno stanje. V tem je naredil korak dalje v primerjavi s Trunkom, ki je - v glavnem - poudarjal le katoliški del slovenskega izseljenstva, in z Zavertnikom z njegovo apologijo t.i. »*naprednega*« izseljenstva.

Podoben pregled slovenskega izseljenstva pod naslovom *Izseljenci* je objavil *Koledar Družbe sv. Mohorja* za leto 1935.⁹⁷ Poudarek je na življenju v novih okoljih po poglavjih: Ameriški Slovenci (Versko življenje, Prosveta, Gospodarsko stanje, Politično življenje, Zaključek), Nemčija (pod tem poglavjem je podpisan nemški duhovnik Tensundern⁹⁸), Francija (Zgodovina, Versko življenje, Društvene, kulturne in gospodarske razmere), Holandija, Zagreb, Južna Srbija, Egipt.

Dobrih deset let po Brenovem delu je v *Spominskem zborniku Slovenije*⁹⁹ izšel članek urednika *Slovenca* Alojzija Kuharja o aktualnem izseljenkem vprašanju.¹⁰⁰ V njem je kratek številčni pregled stanja izseljencev in njihovih organizacij po svetu. Podobno kot Bren je zajel Severno Ameriko (ZDA in Kanado), Južno Ameriko, Francijo, Nemčijo, Belgijo, dodal pa je še stanje slovenskih priseljencev na Nizozemskem in v drugih delih Jugoslavije (v t.i. »*diaspori*«). Članek je bolj aktualno obarvan kot zgodovinsko, čeprav se ni mogel ogniti pogledu v preteklost. Od virov omenja le rezultate raziskav Slave Lipoglavšek, ki jih je uporabil v članku.¹⁰¹ Korak naprej je v tem, da segajo podatki do časa pisanja članka.

Malova *Zgodovina slovenskega naroda (1938, 1939)*¹⁰² nas seznani z vzroki izseljevanja ter demografskimi »valovanji prebivalstva«, vključno z izseljevanjem, posebej pa je omenjal tudi izseljevanje iz Prekmurja.

Z izseljensko problematiko se srečamo še v nekaterih lokalnih delih, kjer naj omenim večkrat citiranega domžalskega župnika Franca Bernika in njegovo *Zgodovino fare Domžale (1923)*.¹⁰³ V podnaslovu jo je posvetil: »*Svojim faranom doma in na ptujem*«, kar je ponovil tudi v uvodni besedi: »*V besedi in sliki naj ta knjiga kaže ustanovitev in zanimiv vsestranski razvoj domžalske fare, ene najmlajših v škofiji, in tako k ljubezni do rodne domače zemlje vnema vse, ki so - doma ali na ptujem - pri njeni ustanovitvi kakorkoli sodelovali.*«¹⁰⁴ V poglavju Slamnikarstvo je v podpoglavju Domžalsko slamnikarstvo v Ameriki (str. 245-254) opozoril na izseljevanje domžalskih deklet in žena v Ameriko, kjer so našle delo v delavnicah za izdelavo slamnikov. V roke je vzel domače matične knjige in iz njih sestavil seznam vseh faranov, ki so junija 1923 živeli v Ameriki, o njihovi organiziranosti in verskemu življenju v New Yorku pa je povzel podatke iz letnega poročila slovenske župnije sv. Cirila in Metoda za leto 1922, kar v knjigi tudi navede.¹⁰⁵

Temeljno znanstveno delo s področja razvoja števila prebivalstva, vključno z migracijami, na vsem slovenskem prostoru od 18. stoletja do srede tridesetih let tega stoletja je razprava Frana Zwittera (1936).¹⁰⁶ Avtor ni obravnaval samo številčnega aspekta izseljenstva, temveč je poiskal tudi vzročne zveze tega procesa v socialno-gospodarskem razvoju slovenskega prostora.

Tik pred vojno (1940) je Anton Mrkun¹⁰⁷ objavil v *Etnologu* članek o »*kmetskem*« delavstvu v Dobropolju in okolici,¹⁰⁸ vendar ni citiral virov in literature. Avtor je omenil Hrvatarje (sezonce v hrvaških gozdovih),¹⁰⁹ kostanjarje¹¹⁰ in izseljence in se pri tem dotaknil mnogih pomembnih vprašanj: izseljevanja v Ameriko pred in po letu 1890, problema vojaških ubežnikov, zadolženosti kmetij, usode deklet izseljenk in družin, vprašanja začasnosti in trajnosti odsotnosti, moralnega propadanja izseljencev v Ameriki (Mrkun je bil duhovnik in propagator treznosti), pošiljanja denarja iz Amerike in povratnikov. Avtor je imel namen le opozoriti na vprašanja v duhu misli: »*Potrebno je, da se za izseljence bolj zanima.*«¹¹¹

Med znanstvena prizadevanja v času pred 1941 lahko uvrstimo razpravo Slave Lipoglavšek-Rakovec, čeprav je izšla v *Geografskem vestniku* šele leta 1950.¹¹² Po avtoričinih besedah je nastala v letih

1939/40 po dolgoletnem zbiranju zlasti številčnih podatkov med izseljenci po svetu. Ni pa upoštevala predloga Antona Melika, da bi dopolnila številčno sliko razprostranjenosti Slovencev po svetu s stanjem v času objave, ker se je ustrašila zamudnega dela.¹¹³ Čeprav je v razpravi posegla tudi v zgodovino priseljevanja in izseljenstva na splošno, je iz prvotne razprave, žal, izločila *»zgodovino izseljevanja in potek naselitve v 'novem kraju'... smatrajoč, da bi to moglo biti predmet druge študije. Tudi ne nameravam govoriti o vzrokih slovenskega izseljevanja, kajti o tem je bilo dokaj napisanega in smatram, da so te stvari že znane.»*¹¹⁴ Uporabila pa ni samo poročil izseljencev, temveč je na koncu razprave naštel statistične vire (za obdobje med obema svetovnima vojnama) in zlasti bogato statistično in izseljensko literaturo iz avstrijskega obdobja pred letom 1914 (omenjeni so: Karl Englisch, W. Hecke, R. Pfaundler, Schmid, Richard Pflügl, Leopold Waber, Leopold Caro in drugi).¹¹⁵ Preseneti nas njena trditev o tem, da je o vzrokih slovenskega izseljevanja že *»vse«* znano. Iz omenjenega seznama literature je razvidno, da je poznala glavne avtorje, ki so se v svojih delih dotikali tudi te problematike: Trunka (1912), Franceta Bernika (1923), Zavertnika (1925), Filipa Uratnika (1929, 1933)¹¹⁶ in Frana Zwittera (1936). V nemškem prevodu je poznala tudi knjigo Emily Greene Balch *Our Slavic Fellow Citizens* (New York, 1910), ki jo je uporabljal že Jurij Trunk.¹¹⁷

Ameriški Slovenci so bili aktivni tudi na muzejskem področju. V okviru Slovenskega narodnega doma v Clevelandu je v letih 1939-49 deloval Slovenski narodni muzej, ki ga je vodil zanesenjak Erazem Gorše,¹¹⁸ leta 1942 pa so ga odprli za javnost s prvo razstavo, na kateri so poleg muzealij prikazali tudi arhivsko gradivo (npr. fotografije, društvena pravila, razne zapisnike ipd.). Med sodelavci muzeja najdemo še Ivana Molka¹¹⁹ in Matijo Pogorelca.¹²⁰ Prvi je zapisal naslednje misli (1942): *»Kljub naši brezbriznosti v mladih letih se je ohranilo med nami na kupe predmetov v tisku, zapisanih črkah in sliki, ki živo pričajo o našem življenju v Ameriki pred tridesetimi, štiridesetimi in petdesetimi leti, ki tvorijo lep kupček naše tukašnje kompaktne zgodovine... Prepričan sem, da bo v bližnji bodočnosti Slovenski narodni muzej važna inštitucija. Ne bo hranil vsega, kar so ameriški Slovenci ustvarili na polju svojega fraternalizma, kulture in politike, bo pa hranil večji del tega.»*¹²¹

OPOMBE

Razprava je razširjen referat s posvetovanja 26. maja 1992 in del časovno ter prostorsko širšega uvoda v doktorski temi z naslovom *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890-1914*, Ljubljana, 1993, (rokopis).

- 1 Marjan Drnovšek, Poročilo o XXV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti od 1. do 3. oktobra 1990.- Zgodovinski časopis, 44, št. 4, 1990, str. 612-614. Moj prispevek ni bil objavljen in je vključen v to poglavje.
- 2 Informacija o tem: Bilten Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, leto II, št. 3, jan.-dec. 1991, str. 4.
- 3 Pisni prispevki so objavljeni v tej številki revije.
- 4 Jože Prešeren, Urednik Vam.- Rodna gruda. Revija za Slovence po svetu, 8-9/1989, str. 2. Citiram: »Vse preveč se ukvarjamo z zgodovino, premalo pa s sedanjim stanjem slovenskega izseljenstva.« Misel je bila zapisana kot komentar po srečanju predstavnikov raznih znanstvenih strok in izseljencev v Dolenjskih Toplicah 1989. Srečanje je organizirala Slovenska izseljenska matica iz Ljubljane.
- 5 Problemi in diskusija. Zgodovinopisje na Slovenskem danes.- Zgodovinski časopis, 41, št. 1, 1987, str. 164- 166. Misel: »Zgodovina slovenskih izseljencev je bistven del zgodovine slovenskega naroda« je zapisal Fran Zwitter že leta 1964 (F. Zwitter, Študijski center za zgodovino slovenskih izseljencev.- Slovenski izseljenski koledar 1965, Ljubljana 1964, str. 38).
- 6 Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
- 7 Franc Šušteršič, Slovenci v Ameriki.- Mohorjev koledar 1894, str. 15-27.
- 8 Jurij M. Trunk, Amerika in Amerikanci. Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu, Celovec 1912, samozaložba (v nadaljevanju: Trunk, Amerika in Amerikanci...).
- 9 Jože Zavertnik, Ameriški Slovenci. Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in nasebin in Slovenske narodne podporne jednote (izdala in založila Slovenska narodna podporna jednota), Chicago 1925 (v nadaljevanju: Zavertnik, Ameriški Slovenci...). Avtor je bil socialist, ki je pred odhodom v ZDA urejal glasilo avstrijskih železničarjev Der Eisenbahner. Prvič je odšel v Ameriko 1899, se julija

- 1900 vrnil in leta 1903 ponovno odšel v ZDA, kjer je ostal do konca življenja (umrl 1929). Glej: SBL, 14. zvezek, Ljubljana 1986; M. Klemenčič, *Proletarec and the Acculturation of Slovene Workers in the United States*.- Slovenski koledar 1986, Ljubljana 1985, str. 199-203.
- 10 Franc Šušteršič (1864-1911). Leta 1891 je odšel v ZDA, kjer je deloval kot duhovnik, časnikar (pri Amerikanskem Slovencu) in organizator (pri Kranjsko slovenski katoliški jednoti). Leta 1911 se je vrnil v rodno Ljubljano, kjer je tudi umrl. Glej: SBL, 11. zvezek, Ljubljana 1971.
- 11 Vsi štirje naštetih so bili duhovniki, ki so misijonarili po Ameriki in opravljali dušno pastirstvo tudi med slovenskimi priseljenci. Glej: Trunk, *Amerika in Amerikanci...*, str. 549-552, 590, 604-605.
- 12 Andrej Vovko, *Udje družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900*. - Dve domovini/Two Homelands, 1, Ljubljana 1990, str. 121-135.
- 13 V razmerju 1:26,300.000. Vpisi oceanov in jezer so v slovenskem jeziku (»Atlantsko morje«, »Veliko morje«, »Gorenje jezero« itd.).
- 14 Inicialka je verjetno delo istega avtorja, ki je narisal tudi risbo Združenih držav, in prikazuje Kolumbovo pot iz Evrope v Ameriko.
- 15 Šušteršič je v Jolietu ustanovil slovensko župnijo, sezidal cerkev leta 1891 (pozneje drugo, večjo), leta 1895 pa župnijsko šolo (to je bila prva slovenska šola v ZDA) in župnišče. Glej: SBL, 11. zvezek, Ljubljana 1971.
- 16 Jurij Matej Trunk (1870-1973). Jože Bajec (avtor gesla v SBL) ga imenuje »izseljenski zgodovinar«. Glej: SBL, 13. zvezek, Ljubljana 1982.
- 17 Marjan Drnovšek, *Odmevnost Trunkove knjige Amerika in Amerikanci v letih 1912-1913*.- *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 4, str. 606-609 (v nadaljevanju: Drnovšek, *Odmevnost Trunkove knjige...*).
- 18 Drnovšek, *Odmevnost Trunkove knjige...*, str. 608.
- 19 Frank Kerže, *Misli ob koncu leta*.- *Naš gospodar*. Mesečnik za gospodarstvo, gospodinjstvo, poduk in izobrazbo sploh, letnik I, št. 10, januar 1913 (v nadaljevanju: Kerže, *Misli...*).
- 20 Kerže, *Misli...*, str. 4.
- 21 Trunk, *Amerika in Amerikanci...*, str. 379-381.
- 22 Trunk, *Amerika in Amerikanci...*, str. 381.

- 23 Franc Šušteršič, Poduk rojakom Slovincem, ki se hočejo naseliti v Ameriki. Založila Zveza slovenskih duhovnikov v Ameriki, Joliet, Ill. 1903.
- 24 Od ameriških piscev se v knjigi omenjajo: J. W. Browell (str. 373), Greene E. Balch [Our Slavic Fellow Citizens Charities Publication. New York 1910. Glej opombo 117] (str. 378), G. L. Brozich [Narodni vestnik, 22. 2. 1912] (str. 385), izseljenski komisar Powderly (str. 383) in pisateljica Byington (str. 397).
- 25 Marjan Drnovšek, Ameriška zgodba Franka Česna. - V Novi svet (zbornik), Slovenski koledar 1993, Ljubljana 1992, str. 227-232.
- 26 Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo (Arhiv ISI), fond Frank Česen, škatla 3 (Frank Česen, K Trunkovim spominom, Euclid, Ohio, leta 1973).
- 27 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 5.
- 28 Omenja naslednja imena: Henry Davenport Northrop, John Clark Ridpath, G. A. Zimmermann, Frank Tracy Carlton, A. M. Simons in James O'Neal in dva avtorja, skrita pod kraticama A. M. in Ph. D.
- 29 Prosveta. Glasilo Slovenske narodne podporne jednote (1908-). V letih 1911-29 je bil Zavetnik njen urednik. Glej: Jože Bajec, Slovensko izseljensko časopisje, Ljubljana 1980, str. 34-36 (v nadaljevanju: Bajec, Slovensko izseljensko...).
- 30 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 5.
- 31 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 245.
- 32 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 245.
- 33 Edinost. List za slovenski narod. Izhajal je od 1915 do 6. junija 1924. Glej: Bajec, Slovensko izseljensko..., str. 50-51.
- 34 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 245.
- 35 Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, zv. 1-6, Celovec 1912-.
- 36 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 247.
- 37 Zavetnik, Ameriški Slovenci..., str. 258.
- 38 Janko Mačkovšek (1888-1945), gradbeni inženir in narodno-obrambni delavec. V letih 1907-12 je študiral na češki visoki tehniški šoli v Pragi, kjer je leta 1913 opravil inženirski izpit. Organiziral je Obrambni muzej (o njem je pisal že leta 1910), ki se je deloma uresničil z ustanovitvijo Manjšinskega inštituta v Ljubljani. Glej: SBL, 5. zvezek, Ljubljana 1933; Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana 1992.

- 39 Slovanski svet. Zemljepisna in statistična slika današnjega Slovanstva (Lubor Niederle), Znanstvena knjižnica Omladine, III. knjiga, Ljubljana 1911, str. 245-260, 275-282.
- 40 Ivan Mulaček (roj. 1874), publicist in prevajalec. Leta 1903 je odšel v Ameriko, kjer je urejal Novo domovino v Clevelandu (Ohio). To delo je prepustil Petru Keržetu, nato delal pri železnici, ki jo je zaradi poškodbe zapustil, odšel v Chicago in tam ustanovil Nado, prvi ameriškoslovenski mesečnik za leposlovje, pouk in zabavo. Zaradi nesoglasij je mesečnik prenehal izhajati. Delal je tudi kot uradnik pri zavarovalni družbi Metropolitan in leta 1906 postal sourednik Nove domovine v Clevelandu. Pot ga je vodila še skozi več različnih služb in nazadnje se je vrnil v domovino s pomočjo honorarja, ki ga je dobil za Angleškega tolmača in Slovensko-angleško slovnico, ki je izšla v Ljubljani šele 1912. Leta 1908 je začel študirati anglistiko in v ta namen je do leta 1914 obiskoval univerze na Dunaju, v Pragi, Gradcu in Londonu. Iz Londona je tudi poslal svojo razpravo za Čas.
- 41 SBL, 6. zvezek, Ljubljana 1935, str. 162.
- 42 Podrobneje o tem pišem v doktoratu.
- 43 Ivan Mulaček, Naše izseljevanje v številkah.- Čas, 4. zvezek, Ljubljana 1913, str. 257 (v nadaljevanju: Mulaček, Naše izseljevanje...).
- 44 M. R., Dr. Ivan Tomšič, Nekaj misli glede znanstvenega dela o zamejnih Jugoslovanih.- Izseljenski vestnik, X, št. 3, Ljubljana, 1940, str. 33 (v nadaljevanju: M. R., Dr. Ivan Tomšič...). Ali se pod kraticama M. R. skriva Miroslav Ravbar?
- 45 Vinko Šarabon, Svetovni promet po morju.- Čas, IX, Ljubljana 1915, str. 147-157, 195-202.
- 46 Janko Mačkovšek, Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva.- Napredna misel, I, 4. zvezek, Ljubljana, 1912, str. 186.
- 47 Marjan Drnovšek, Utrinki o odnosu Slovencev do izseljenskega arhivskega gradiva.- Viri, 3, Slovenski izseljenci, Objava arhivskih virov, Ljubljana 1990, str. 5-17 (v nadaljevanju: Drnovšek, Utrinki...).
- 48 Ethin Kristan, Za uvod.- Cankarjev glasnik. Mesečnik za leposlovje in pouk, I, Cleveland (Ohio) 1937, str. 4-5.
- 49 Kazimir Zakrajšek (1878-1958), izseljenski organizator, urednik, publicist. Novembra 1906 je odšel v Ameriko in leta 1908 ustanovil Rafaelovo družbo za pomoč slovenskim izseljencem v

- New Yorku. Deloval je kot časnikar, župnik, misijonar med izseljenci itd. Leta 1927 se je vrnil v domovino in se vključil v razne oblike dela za izseljence. Bil je pobudnik za Izseljensko knjižnico, ki je 1931 prerasla v glasilo Izseljeniški (Izseljenski) vestnik, združen leta 1935 z Rafaelom v Izseljenski vestnik-Rafael. Uredil je Izseljenski koledar 1937, Izseljenski zbornik 1938, sodeloval v oddajah za izseljence na Radiu Ljubljana itd. Prizadeval se je za Izseljensko zbornico itd. Imenovali so ga tudi »apostol slovenskega izseljenstva« in »ameriški Krek«. Glej: SBL, 14. zvezek, Ljubljana 1986. Njegovo korespondenco je objavil Darko Friš pri Arhivskem društvu Slovenije (Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1907-1928), Viri 6, Ljubljana 1993.
- 50 Narodni izseljeniški arhiv.- Izseljeniški vestnik, II, št. 1, 1932. Glej: Drnovšek, Utrinki..., str. 6-7.
- 51 Anton Mrkun (roj. 1876), duhovnik, propagator treznosti, prosvetni organizator. Sodeloval je pri obuditvi delovanja Rafaelove družbe leta 1927 in še istega leta odpotoval med slovenske in hrvaške izseljence v Argentino. V Buenos Airesu je osnoval izseljensko pisarno in začel za Slovence izdajati glasilo Izseljenec (El emigrante), za Hrvate pa Glas iseljenika (La voz de el emigrante). Napisal je tudi več prispevkov o izseljenski problematiki, ki so bili vezani na obdobje med obema vojnama. Glej: SBL, 5. zvezek, Ljubljana, 1933.
- 52 Anton Mrkun, Naš narodni izseljeniški program.- Izseljeniški vestnik, II, št. 3, Ljubljana 1932.
- 53 O pridobitvah so informacije v Izseljeniških vestnikih: II, št. 3 (marec 1932) in št. 5 (november 1932; III, št. 3 (maj 1933), št. 4 (september 1933) in št. 5 (november 1933) ter IV, št. 3 (maj 1934).
- 54 Razno. Knjiga o izseljenstvu in izseljencih.- Izseljeniški vestnik, IV, št. 1, Ljubljana, 1.1.1934.
- 55 Drnovšek, Utrinki..., str. 7.
- 56 Kazimir Zakrajšek, Važnost izseljenskega arhiva.- Izseljenski koledar Družbe sv. Rafaela v Ljubljani za leto 1937, str. 13.
- 57 Izseljenska zbornica v Ljubljani.- Izseljenski vestnik/ Rafael, VIII, št. 1, Ljubljana, 1.1.1938; Ustroj Izseljenske zbornice.- Izseljenski vestnik/Rafael, VIII, št. 7, Ljubljana, julij 1938; Poročilo podpredsednika Rafaelove družbe župnika p. Kazimirja Zakrajška.- Izseljenski vestnik/Rafael, VIII, št. 8, Ljubljana, avgust 1938.

- 58 Ivan Tomšič (1902-76), pravnik. Kot trileten otrok je odšel s starši v Ameriko (Cleveland, Ohio), kjer je v letih 1908-10 obiskoval angleško osnovno šolo, nato pa se je 1910, zaradi šolanja, z materjo vrnil v domovino. Osnovno šolo je obiskoval v Šentvidu pri Ljubljani, kjer je nadaljeval gimnazijski študij v škofovih zavodih, 1925 pa je končal pravo na ljubljanski univerzi. Študije je nadaljeval v tujini (Dunaj, Pariz). Leta 1937 je ustanovil pri Pravni fakulteti Institut za meddržavno pravo in postal njegov prvi upravnik. Glej: SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980.
- 59 Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919-1969, Ljubljana 1969, str. 305.
- 60 Ivan Tomšič, Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih.- Slovenski pravnik, LIII, št. 11-12, Ljubljana, december 1939 (v nadaljevanju: Tomšič, Nekaj misli...).
- 61 M. H. Boehm, Aufgaben und Organisation der europäischen Nationalitätenforschung. - Etnopolitischer Almanach. 1931, str. 4. Tomšič navaja tudi delo J. W. Mannhardta, Grenz- und Auslandsdeutschum als Lehrgegenstand.- Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg. Jena, 1926, v katerem je zagovarjal tezo, da je proučevanje zamejnega nemštva posebna znanstvena disciplina.
- 62 Tomšič, Nekaj misli..., str. 291.
- 63 Tomšič, Nekaj misli..., str. 292.
- 64 Tomšič, Nekaj misli..., str. 292-293.
- 65 Tomšič, Nekaj misli..., str. 295.
- 66 Tomšič, Nekaj misli..., str. 297.
- 67 Tomšič, Nekaj misli..., str. 297-298.
- 68 Ivan Tomšič, Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava. Ljubljana 1940 (v nadaljevanju: Tomšič, Izseljevanje...). Razprava je izšla spomladi 1940 kot ponatis iz Zbornika znanstvenih razprav pravne fakultete v Ljubljani, XVI, str. 287-314.
- 69 Marjan Drnovšek, Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi.- Dve domovini/Two Homelands, 2-3, Ljubljana 1992, str. 288-289.
- 70 M. R., Dr. Ivan Tomšič..., str. 33-35.
- 71 M. R., Dr. Ivan Tomšič..., str. 34.
- 72 Ivan Škafar, Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v

- letu 1939.- Izseljenski vestnik, IX, št. 8-9, Ljubljana 1939, str. 121-143. Isto leto je objavil tudi razpravo: Prekmurski sezonski delavci v Slavoniji.- Izseljenski vestnik, IX, št. 3, Ljubljana 1939, str. 34-36.
- 73 M. R., Dr. Ivan Tomšič..., str. 35.
- 74 Andrej Gosar, Demokratska gospodarska Slovenija.- Čas, XIII, Ljubljana 1919, str. 42-62.
- 75 Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije, Cankarjeva družba, Ljubljana 1930; isti, Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije, Slovenske poti, VII, Ljubljana 1933 (v nadaljevanju: Uratnik, Pogledi...). Glej tudi: Hrvoj Maister, Filip Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi, Socialno ekonomski institut v Ljubljani, Zbirka študij št. 3, II. zvezek, Ljubljana 1938.
- 76 Uratnik, Pogledi..., str. 6-14, 77-82.
- 77 Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14, Historični odsek 5, Ljubljana 1936 (v nadaljevanju: Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem...).
- 78 Le delno je uporabljal avstrijsko statistiko.
- 79 Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem..., str. 107.
- 80 Ciril Jezeršek, Naša povojna prekomorska emigracija.- GV, V-VI, št. 1-4, 1929-30, Ljubljana 1930, str. 176-179.
- 81 Matija Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju.- GV, IX, št. 1-4, 1933, Ljubljana 1933, str. 107-117.
- 82 Marko Šuklje, Izseljevanje in doseljevanje v Žumberku.- GV, XII-XIII, 1936-37, Ljubljana 1937, str. 170-183.
- 83 Ivan Škafar, Prekmurski sezonski delavci v Slavoniji.- Izseljenski vestnik, IX, št. 3 in 4, Ljubljana 1939, str. 34-36, 53-54.
- 84 Ivan Škafar, Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v letu 1939.- Izseljenski vestnik, IX, št. 8-9, Ljubljana 1939, str. 121-143 (v nadaljevanju: Škafar, Socialni...).
- 85 Izseljenstvo so raziskovali tudi študenti geografije, npr. Sveta Šuklje: Izseljevanje iz okolice Metlike v Beli krajini (seminarska naloga).
- 86 Ivan Škafar (1912-83), duhovnik in prekmurski zgodovinar. Kot enoleten otrok (1913) je odšel k očetu v South Bend (Ind.), se leta 1920 vrnil v domovino in sredi tridesetih let končal bogoslovje v Mariboru. Bil je tudi izseljenski duhovnik

- za prekmurske sezonske delavce v Vojvodini in Nemčiji (1939). Glej: SBL, 11. zvezek, Ljubljana 1971; Vilko Novak, Znanstveno delo Ivana Škafarja.- ZČ, 37, št. 4, 1983, str. 340-341.
- 87 Glej opombi 83 in 84.
- 88 Škafar, Socialni..., str. 121.
- 89 Fran Erjavec, Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni vpogled, Znanstvena knjižnica, 6. zvezek, Ljubljana 1923.
- 90 Fran Erjavec, Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Gospodarska in socialna slika, Ljubljana 1928.
- 91 Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928.
- 92 Franc Bren, p. Hugo, Hugolin (roj. 1881), frančiškan, urednik, izseljenski organizator. V Ameriki je ustanovil frančiškanski kolegij in urejal list Ave Maria. Glej: SBL, 1. zvezek, Ljubljana 1925-33.
- 93 Slovenci v inozemstvu. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine (uredil Josip Mal). Znanstvena izdanja Leonove družbe v Ljubljani, 1. zvezek, Ljubljana 1928, str. 117-144 (v nadaljevanju: Bren, Slovenci v inozemstvu...).
- 94 Bren, Slovenci v inozemstvu..., str. 118.
- 95 Isto.
- 96 Poleg lastne izkušnje, izkušenj Kazimirja Zakrajška in njegovih pisnih informacij citira: Jurij Trunk, Amerika in Amerikanci, Celovec 1912; Jože Zavertnik, Ameriški Slovenci, Chicago 1925; Hugon Bren, Najstarejši slovenski naseljenci v Ameriki.- Glasilo KSKJ, 1927 (serija člankov); Hugon Bren, Ameriški Slovenci.- Čas, Ljubljana 1927/28; Kazimir Zakrajšek, Slovanstvo v Združenih državah.- Koledar Ave Maria, 1921; Kazimir Zakrajšek, Srebrni jubilej KSKJ 1894-1919.- Koledar Ave Maria 1919; John Jerič, Slovensko časopisje v Ameriki.- Koledar Ave Maria 1927; Ave Maria in Koledar Ave Maria (razni letniki); Amerikanski Slovenec, 1927/28; Glasilo KSKJ, 1928; The Commissariat of the Holy Cross.- Franciscans in the U. S., Chicago 1927; Šolske sestre reda sv. Frančiška, Spominska knjiga za 7. stol. sv. Frančiška, Chicago 1917; Anton J. Terbovec, Nekaj resničnih besed o naši usodi.- Amerikanski Slovenec, št. 173, 1928.

- 97 Izseljenci.- Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1935, str. 54-65.
- 98 Božidar Tensundern, nemški duhovnik, ki se je naučil slovenščine in je deloval med Slovenci v Nemčiji. Glej: Božidar Tensundern, Vestfalski Slovenci, Celovec 1973.
- 99 Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije (uredništvo: Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele), Ljubljana 1939.
- 100 Alojzij Kuhar, Naše izseljensko vprašanje.- Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 524-536.
- 101 O delu Slave Lipoglavšek glej opombo 112.
- 102 Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba. IV. Pod vodstvom prvakov (1860-1890). 6. Gospodarstvo in kultura. Kmetijstvo in zadružništvo, 15. zvezek, Celje 1938 in V. Naš čas (Po l. 1890), 16. zvezek, Celje 1939. Izseljevanje je orisal: str. 1059-1062 (vzroki izseljevanja), str. 1063-1064 (izseljevanje iz Prekmurja in Bele krajine) in str. 1198-1201 («valovanje» prebivalstva).
- 103 Franc Bernik, Zgodovina fare Domžale. Svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni, Domžale 1923, samozaložba (v nadaljevanju: Bernik, Zgodovina fare Domžale...).
- 104 Bernik, Zgodovina fare Domžale..., str. 4.
- 105 Bernik, Zgodovina fare Domžale..., str. 253.
- 106 Glej opombo 77.
- 107 Glej opombo 51.
- 108 Anton Mrkun, Kmetsko delavstvo v Dobropoljah in okolici.- Etnolog, XIII, Ljubljana 1940, str. 115-124 (v nadaljevanju: Mrkun, Kmetsko delavstvo...).
- 109 Hrvatarji: sezonski delavci, ki so pred prvo svetovno vojno in med vojnami odhajali iz Notranjske, Kočevske in Dolenjske v slavonske, banatske in bosanske gozdove. Glej: Enciklopedija Slovenije, 4, Ljubljana 1990. Geslo je napisal etnolog Zmago Šmitek.
- 110 Tudi s kostanjarji na Dunaju se ukvarja etnologinja Polona Šega. Glej: Polona Šega, Slovenski kostanjarji na Dunaju.- Rodna gruda, 39, št. 2, Ljubljana 1992, str. 52.
- 111 Mrkun, Kmetsko delavstvo..., str. 123.
- 112 Slava Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci. Geografski pregled predvojnega stanja.- Geografski vestnik. Letnik XXII,

- Ljubljana 1950 (v nadaljevanju: Lipoglavšek, Slovenski izseljenci...).
- 113 Lipoglavšek, Slovenski izseljenci..., str. 3.
- 114 Lipoglavšek, Slovenski izseljenci..., str. 3-4.
- 115 Lipoglavšek, Slovenski izseljenci..., str. 55-58.
- 116 Glej opombo 75.
- 117 Emily Greene Balch-Stephan Philippovich, Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten. Leipzig und Wien 1912.
- 118 Erazem Gorše (1894-1952), društveni in kulturni delavec in vodja Slovenskega narodnega muzeja v Clevelandu. Kot šestnajstletnemu fantu mu je materina sestra poslala vozno karto za Združene države (1910). Šel je po poti mnogih Slovencev, ki so prišli v Ameriko: bil je tovarniški delavec, točaj, delavec na farmi, prodajalec muzikalij, trgovec itd. V Ameriki si je nabiral znanje v večernih tečajih kot mnogi drugi mladeniči iz slovenskih krajev. Pridnost je dokazoval tudi pri slovenskem kulturnem in društvenem delovanju v Clevelandu, zlasti pa kot muzealec. Žal se njegov muzej ni obdržal pri življenju. Glej: Mila Šenk, V spomin Erazmu Goršetu.- SIK 1954, Ljubljana 1953, str. 149-151; Erazem Gorshe, Slovenski narodni muzej v Ameriki.- Ameriški družinski koledar 1945, str. 121-122.
- 119 Ivan Molek (1882-1962), pisatelj in publicist. Leta 1900 je odpotoval v Ameriko, kjer je sprva delal v jeklarnah in rudnikih v Pennsylvaniji in Calumetu (Mich.). Njegovo bogato publicistično delo spoznamo iz publikacije Mary Molek, A Comprehensive Bibliography of the Literary Works of Ivan (John) Molek, Dover-Delaware, 1976. Glej: Cvetko A. Kristan, Ameriški slovenski književnik Ivan Molek.- Rodna gruda, št. 9, Ljubljana 1957, str. 190-191. Molek je pisal tudi o naseljevanju Slovencev v ZDA (npr. v delu: Kronika naseljevanja v Ameriko.- Ameriški družinski koledar 1941, Chicago, str. 93.
- 120 Matija Pogorelec (1858-1957). Glej: N. N., Smrt ameriškega pionirja.- Rodna gruda, št. 11, Ljubljana 1957, str. 233.
- 121 Ivan Molek, Zadeve našega muzeja.- Cankarjev glasnik, letnik VI, št. 3, Cleveland (Ohio) 1942, str. 73-75. Po razpustitvi muzeja so se predmeti porazgubili, nekaj pa so jih poslali Slovenski izseljenski matici v Ljubljano (glej: Frank Česen, Ameriško-slovenski muzej.- Slovenski koledar 1981, Ljubljana 1980, str. 251-252.

ABSTRACT

**PLANS AND RESULTS OF RESEARCH
ON SLOVENE EMIGRATION UNTIL 1941 -
WITH SPECIAL EMPHASIS ON EMIGRATION
TO AMERICA BEFORE THE FIRST WORLD WAR**

Marjan Drnovšek

The mass emigration of Slovenes, which historians place in the period between the 1880s and the First World War and which was primarily directed towards North America, was echoed in domestic newspapers (as well as Slovene ones in the USA), in Slovene literature (for example in the works of Ivan Cankar, Jakob Alešovec, Ivan Tavčar, Zofka Kvedrova, Louis Adamič and others) as well as in journalistic, professional and scientific discussions and independent books. These studies are the subject of the author's interest in the time up to the outbreak of the Second World War, emphasizing the study of the emigration of Slovenes as part of the European wave of emigration up to 1914 and the measures taken by the USA to limit migration in the years following the First World War. The discussion is part of the introduction to the author's doctoral dissertation, bearing the title »Emigration from the Wider Ljubljana Area, 1890-1914,« which the author successfully defended in September 1993 at the University of Ljubljana.

*From the period of mass emigration on, newspaper articles and books were published that leaned towards a wider historical description of Slovene emigration, although the intentions of the authors were primarily of an informative and educational nature. Their focal point was discussion of emigration to America (the USA) and the life of Slovenes in the new environment, but they also made use of the opportunity to present overviews of the history of the USA and the situation on the American continent during the mass emigration. The most important contributions included an article by a Slovene priest in the USA, the journalist and organizer France Šušteršič, entitled *Slovenci v Ameriki* (»Slovenes in America,« *Mohorjev Calendar, Ljubljana 1894*), the book by the priest Jurij Trunk *Amerika in Amerikanci* (»America and the Americans,« *Klagenfurt, 1912*) and the book by the*

Slovene socialist in the USA Jože Zavertnik *Ameriški Slovenci* («American Slovenes,» Chicago 1925). All three authors had contact with the immigrant country and used American professional literature, particularly the oral and written reports of the emigrants themselves. Numerous articles were published on emigration, although few among them carried great weight and represented contributions based on archive material and professional literature. I shall mention only Ivan Mulaček's study *Naše izseljevanje v številkah* («Our Emigration in Figures») which was published in the scientific journal *Čas* («Time,» Ljubljana 1913). The author, who had lived for some time in the USA, sent the article from London. Certain authors were later to view it as the first scientific discussion of the issue of Slovene emigration. Characteristic of this and many other works of the period is the consideration by the author of archive and statistical material and rare professional work (for example the book by Emily Green Balch *Our Slavic Fellow Citizens*, 1910, translated into German under the title *Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten*, Vienna 1912) and in particular the written reports of emigrants and observations by Slovenes themselves on their life and work in the USA.

Following the First World War the American »Golden Gate« swung half-closed and with it the mass influx into the promised land subsided; however, interest in studying the history of American Slovenes did not die. Emphasis was laid in particular on the collecting of historical material for a future book on American Slovenes; to this day such a book has remained an unfulfilled wish. Worthy of mention is the initiative by Frank Kerže in the New York *Glas naroda* («Voice of the Nation,» 1936) and Etbin Kristan in the Cleveland *Cankarjev glasnik* («Cankar Herald,» 1937), while in Ljubljana a man well-acquainted with the conditions of emigration to the USA, Father Kazimir Zakrajšek, was exceptionally active in his calls for the collection of historical material - unfortunately with little success. The Slovene National Museum, headed enthusiastically by Erazem Gorše, operated within the Slovene Narodni dom in Cleveland from 1939 to 1949. In the years up to the Second World War the geographer Slava Lipoglavšek gathered statistical material on Slovenes throughout the world, which she published in part only after the war (1950) although many writers used her material prior to 1941.

In the last years leading up to the outbreak of the Second World War an increase in interest in the emigration issue could be detected on the scientific level. The efforts of Dr. Ivan Tomšič, professor of international law and diplomatic history at the Law Faculty of the University of Ljubljana, deserve mention. In 1937 he established the Institute for International Public Law, within which minority and emigration departments operated. He even conceived the establishment of a multidisciplinary institute to study all aspects of Slovenes, Croats, and Serbs abroad, collect professional literature, statistical data and all other material, publish scientific monographs on the issue of emigration in Slovene and foreign languages, and engage in other activities. Unfortunately the war interrupted these plans.

Until the outbreak of the Second World War we can note interest in studying emigration (particularly during the time of the mass exodus to the USA) and the life and work of Slovenes in the new environment. Greatest attention was directed towards American Slovenes. Of written work the most numerous was of a journalistic nature (independent publications, articles in newspapers and professional journals, etc.), while after 1919 (the year in which the University of Ljubljana was founded) the number of scientific analyses penned by geographers, jurists, historians, ethnologists and others increased. However the great desire for a study in monograph form of the history of American Slovenes remained unfulfilled, an idea awoken at the beginning of the 1960s and yet to be realized today.